

представниками етносу чи нації, до яких вона себе відносить. Вона може мати місце і реалізуватися належним чином, коли у суб'єкта самоідентифікації достатньо розвинені уміння аналізувати й оцінювати типові риси своєї спільноти, співвідносити ці риси з характеристиками інших, "чужих" спільнот.

Фактори, що впливають на процес формування національної самосвідомості, на нашу думку, можна також поділити на первинні та вторинні. До первинних (переважно матеріальних) належить розташування території, яку населяє спільнота, природно-ресурсне середовище, історичне минуле. Це об'єктивні чинники, які існують незалежно від ситуації та волі людей (проте можуть бути інтерпретовані по-різному). Вторинні (нематеріальні) чинники, що постають як результат дії первинних, мають переважно суб'єктивний характер і визначають інтерпретацію первинних. До них належать архетипи, ментальність, міфи, національний характер, історична пам'ять, духовна культура, цінності народу. Взаємодія цих груп чинників і визначає взаємозв'язок між природно-фізичними та соціокультурними елементами національної самосвідомості.

Враховуючи важливість особистісного аспекту усвідомлення національного буття, можна систематизувати чинники, що впливають на процес формування національної самосвідомості наступним чином: суб'єктивні чинники, пов'язані із соціальними і психологічними особливостями індивіда (суб'єкта), який усвідомлює певні події, ідеї, теорії, цінності; об'єктивні, які стосуються усвідомлення індивідом певного об'єкта (наприклад державотворчі процеси, нація, етнос, національний лідер) і відповідної інтерпретації через призму власних світоглядно-ціннісних орієнтацій, комунікативні, зумовлені процесом розуміння певних об'єктів та їх оцінки; ситуативні, зумовлені соціальним, економічним чи політичним контекстами сприйняття відповідних цінностей, ідеалів, образів, тощо. Отже, чинники, що впливають на становлення національної самосвідомості, взаємозумовлені та одночасно ієрархічно структуровані.

Висновки. Таким чином ми бачимо, що процес становлення національної самосвідомості є довготривалим та складним. Наше минуле є яскравим прикладом цього судження. Етнонаціональна самосвідомість це, в першу чергу, самоусвідомлення та самооцінювання власного "Я" як представника певної національності, свідомого та активного виразника національних інтересів, невід'ємної частини свого народу, його національного духу і долі.

Враховуючи все вище сказане, можна виділити такі основні чинники розвитку національної самосвідомості як: усвідомлення громадянином себе як суб'єкта певного народу та його етнопсихологічної неповторності власної; розуміння психологічної культурної специфіки своєї нації; спорідненості та ідентичності з власною етнічною спільнотою.

Важливими психологічними механізмами формування національної самосвідомості виступають національна ідентифікація, самоідентифікація та рефлексія, які передбачають високий рівень розвитку у індивіда рефлексивних здібностей, тобто можливість бачити себе збоку як носія певних соціально-психологічних, характерологічних та інших специфічних властивостей, які найбільшою мірою притаманні конкретному етнічному утворенню.

Стоячи на порозі утвердження України як демократичної нації постає потреба у формуванні особистості нового типу, яка відповідає сучасним потребам національного розвитку і гідна представляти українську націю. Тому звернення до таких питань як етнос, нація, національна самосвідомість та фактори її формування є необхідним не тільки у процесі становлення, а й утвердження нації як гідного представника світової спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березін А.М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.М. Березін. — К., 2002. — 208 с.
2. Борисов В.В. Теорія національної самосвідомості. // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. Випуск 12. / За загальною редакцією Г.І.Льогенського та В.І. Сипченка – Слов'янськ: Видавничий центр СДПІ, 2001. – С. 144-151. – 0,50 др. арк.
3. Борисов В.В. Формування національної самосвідомості студентів // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова / Укл. П.В.Дмитренко, Л.Л.Макаренко. – К.: НПУ, 2002. – Вип. 49. – С.12-27. – 0,5 др. арк.
4. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 251 с.
5. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. – К., 1991. – 272 с.
6. Пустотін В. Самосвідомість нації / В. Пустотін // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 27–29.
7. Ситник П. К. Духовні засади та механізм формування національної самосвідомості / П. Ситник, А. Дербак // Стратег. панорама. – 1999. – № 3. – С. 146–154.

Гуменюк Ю.

Науковий керівник – доц. Андрійчук І. П.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ПІДЛІТКІВ

В останні роки в психології помітно зріс інтерес до вивчення проблеми рефлексії. Це обумовлено насамперед тим значенням, що надається рефлексії в життєдіяльності сучасної людини. Особливе місце посідає рефлексія у психологічному світі підлітка. Очевидна схильність до рефлексії є характерною

особливістю підліткового віку. Ця тенденція має онтогенетичну зумовленість і перебуває у безпосередньому зв'язку із загальним особистісним становленням підлітка. Спостерігається своєрідне повернення дитини до самої себе, адже увесь попередній процес розвитку відбувався у соціалізуючому руслі. Натомість у підлітковому віці відбувається пошук власного «Я» у вже освоєному середовищі.

В психологічній літературі рефлексія розглядається як: процес пізнання особистістю своїх внутрішніх психічних станів і процесів (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Божович, І.С.Кон, Л.С.Виготський, К.О.Абульханова-Славська, В.В.Столін та ін.); виступає в процесах кооперації і спілкування у формі усвідомлення діючим суб'єктом того, як він сприймається та оцінюється іншими індивідами або групами людей, спільнотами тощо (В.В.Рубцов, Н.Р.Якушина, Г.П.Щедровицький, Г.М.Андрєєва та ін.); розуміється як здатність людини усвідомлювати власну поведінку і діяльність, формувати мислення (В.В.Давидов, А.З.Зак, Я.О.Пономарьов, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, Ю.М.Швалб та ін.). Таким чином, не викликає сумнівів розуміння домінуючої ролі рефлексії у різноманітних процесах, бо вона сприяє створенню цілісного уявлення особистості про зміст, способи та засоби розв'язання задач. Рефлексія дозволяє людині критично ставитися до себе та своєї діяльності, робить її суб'єктом власної активності. Це підтверджує неабияке значення рефлексії для розвитку особистісних якостей, оволодіння суб'єктом повноцінними знаннями, опанування новими видами діяльності.

У цьому контексті особливу увагу слід приділяти саме особистісній рефлексії, яка визначається як процес усвідомлення особистістю власних дій у предметній області реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин, процес відображення людиною своїх вчинків, стосунків, впливів тощо.

Метою статті є теоретичний аналіз психологічних особливостей особистісної рефлексії старших підлітків.

Проблематиці особистісної рефлексії присвячено значну кількість філософських досліджень (А.С.Арсеньєв, Е.В.Ільєнков, В.О.Лекторський, О.П.Огурцов, П.Тейяр де Шарден та ін.). У психології вивчення даного феномену здійснюється у зв'язку з обґрунтуванням закономірностей теоретичного мислення (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, А.З.Зак, Л.В.Заков, С.Д.Максименко, Е.І.Машбиць, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, Ю.М.Швалб); для пояснення процесів комунікації та кооперації (М.Г.Алексєєв, І.С.Кон, В.В.Рубцов, В.І.Слободчиков, А.О.Тюков, Г.П.Щедровицький); у контексті дослідження особливостей становлення особистості, її виховання і самовиховання (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, І.С.Булах, Н.І.Гуткіна, В.К.Зарецький, А.В.Захарова, Б.В.Зейгарник, О.Л.Кононко, Г.І.Ліпкіна, В.О.Моляко, О.Р.Новікова, Р.В.Павелків, Н.І.Пов'якель, В.А.Семиченко, С.П.Тищенко, А.Б.Холмогорова, Г.А.Цукерман, Н.В.Чепелева); з метою обґрунтування групових рефлексивних процесів та структур, створення моделі рефлексивної психології (М.І.Найдьонов, Л.А.Найдьонова, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов).

Сучасне суспільство характеризується зростанням інтересу щодо індивідуального, особистісно орієнтованого підходу до розвитку, навчання та виховання підлітка. Підлітковий вік є вузловим періодом формування особистості, найбільш сензитивним для розвитку, зокрема, самоставлення (С.Л. Рубінштейн, Д.І. Фельдштейн) та особистісної рефлексії.

Дослідженням проблеми самосвідомості та особистісної рефлексії підлітка у вітчизняній психології займалися ряд дослідників (Е.Н. Андрєєва, Л.І. Божович, Т.А. Клімонтова, А.М. Прихожан, Е.А. Сорокоумова, Д.І. Фельдштейн, Н.С. Фонталова, І.І. Чеснокова та ін.).

Особливої гостроти проблема самосвідомості набуває у перехідний підлітковий період, як найбільш суперечливий у розвитку особистості. Механізмом ускладнення, диференціації та інтеграції самосвідомості підлітків виступає особистісна рефлексія, що надає їм більші можливості осмислювати, аналізувати та пізнавати самих себе.

Великий внесок для розвитку цієї проблеми здійснила Н.І. Гуткіна. Саме вона вперше провела дослідження, що розкрило сутність особистісної рефлексії дитини, зокрема підлітка, яка розглядала цей феномен як механізм самосвідомості, як особливий акт самодослідження, коли індивід вивчає власний внутрішній світ і самого себе як дослідника. Проявом особистісної рефлексії в її дослідженні виступили рефлексивні очікування, а критерієм наявності - самоаналіз, який призводить до нових знань про себе. Підкреслюється, що підлітковий вік є сензитивним періодом у розвитку особистісної рефлексії.

Необхідні компоненти особистісної рефлексії:

- а) ідеальна модель кінцевої мети діяльності (наприклад, ідеальний образ власного «Я»);
- б) усвідомлення власного досвіду (особистісних рис, умінь, навичок, умов діяльності, особистого статусу у певній ситуації);
- в) з'ясування необхідних перетворень для наближення його усвідомлених характеристик (перш за все, особистісних рис) до ідеальної моделі (перебіг розгортається як планування діяльності, в якому останній момент рефлексивної структури буде наслідком співставлення бажаної ідеальної моделі та усвідомленого досвіду) [2, с.70].

Результати дослідження генези особистісної рефлексії в підлітковому віці Ю. Л. Лінецького узгоджуються з даними, отриманими Н.І.Гуткіною. Ним доведено, що розвиток особистісної рефлексії підлітка проходить через чотири етапи: предрефлексію, ідентифікаційний рівень, смисловий рівень, екзистенційний рівень. Якщо рефлексія розвивається спонтанно, без цілеспрямованого керівництва з боку інших суб'єктів або

самої людини, то вона досягає в своєму розвитку лише ідентифікаційного рівня, під яким розуміється сформованість Я-концепції, початок професійного самовизначення, здатність до аналізу своїх емоційних станів. При створенні умов для розвитку особистісної рефлексії у підлітків формується стійкий ідентифікаційний рівень з наявністю елементів смислового рівня (що характеризується прийняттям себе, наявністю часової перспективи, свідомою побудовою системи цінностей) та орієнтацією на екзистенційний рівень (що полягає в осмисленні граничних філософських категорій) [3, с.9].

Особистісна рефлексія, як механізм конструктивної самореалізації та саморозвитку, спрямована на подолання конфліктних і проблемних ситуацій індивіда. Її функція пов'язана із забезпеченням «Я-включеності» суб'єкта в процес осмислення самого себе, що виявляється в певній особистісній позиції. Особистісна позиція - це сукупність ставлень індивіда до самого себе, до власних дій і до поведінки в цілому. Для підлітків характерна репродуктивна і продуктивна особистісна позиція. Перша пов'язана з готовністю реалізувати звичні форми поведінки (репродуктивне ставлення), друга визначає готовність індивіда до перетворень у самому собі та у власному житті і характеризує відповідно конструктивне чи творче ставлення до себе [1, с.10].

Залежно від спрямованості в осмисленні та переосмисленні особистісних змістів, у підлітка формуються різні види особистісної рефлексії:

- ретроспективний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення минулого образу «Я»);
- ситуативний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення реального «Я»);
- перспективний вид особистісної рефлексії (осмислення і переосмислення майбутнього «Я») [2, с.73].

Варто зазначити, що провідним критерієм існування особистісної рефлексії є «рефлексивний аналіз», який приводить індивіда до нових знань про самого себе як суб'єкта життєдіяльності та дозволяє виявити три рівні розвитку саморефлексії: фіксований, занижений і збалансований. Найбільш ефективним у самопізнанні, самоствердженні та саморозвитку особистості підлітка є збалансований рівень. Він характеризується тим, що рефлексивний аналіз власного «Я» помірний, стабільний, узгоджений. Осмислення і переосмислення особистісних характеристик у самого себе відбувається в ретроспективі, перспективі і в теперішніх безпосередніх ситуаціях. Актуалізовані висловлювання про власне «Я» характеризуються помірним обсягом залучення їх у загальну мовленнєву продукцію; організованістю; розгорнутістю, виконуючи при цьому різні функції: самооцінок, мотивувань, самовизначень, проблематизацій. Самоаналіз приводить до нових знань про власну особистість, сприяючи її самоствердженню, самовдосконаленню в теперішньому та саморозвитку в перспективі [2, с.70].

Отже, особистісна рефлексія підлітка як важливе вікове новоутворення є специфічним проявом його самоактивності, метою якого є осмислення власної особистості засобами рефлексивного аналізу, внаслідок чого актуалізується рефлексивна позиція у структурі внутрішньої позиції дорослого. Це прояв самоактивності особистості, який постає як процес самодослідження, в якому виявляються когнітивні та емоційно-оцінні складові, що забезпечують саморозвиток особистості через використання сукупності прийомів самопізнання та саморозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виногородський А. М. Розвиток особистісної рефлексії підлітків (на матеріалі сприйняття музики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. М. Виногородський. – К., 1999. – 20 с.
2. Долженко В.В. Психологічний зміст особистісної рефлексії у психології / В.В. Долженко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.6. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 352 с.
3. Линецкий Ю.Л. Развитие личностной рефлексии в подростковом возрасте : автореф. дис. ... канд. психол. наук / Ю.Л. Линецкий; [Психол. ин-т РАО]. - М., 2004. – 22 с.

Крижановська А.

Науковий керівник – доц. Свідерська Г. М.

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ РЕЛІГІЙНОСТІ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства проблема релігійно-морального виховання молоді в Україні є досить важливою з огляду на зростання деградаційних тенденцій у формуванні молодого покоління (як-от, всюдозволеності, розбещеності, негативної зміни цінностей та пріоритетів, неповаги до батьків та педагогів, відсутності будь-яких позитивних авторитетів, зростання злочинності тощо). У вищесказаному контексті важливим є вивчення релігійності, яка є однією із складових елементів релігійної свідомості людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській та зарубіжній науці проблему релігійності в її психологічних вимірах розглядають М. Боришевський, Ф. Василюк, О. Войнівська, Н.Гаврілова, В.Гараджа, Ч. Глок, Р. Грановська, А.Колодний, О.Крупська, В. Лубський, О. Любченко, В. Москалець, Г.Олпорт, М.Парашевін, М. Пірен, О. Предко, М. Савчин, А. Сафронов, Л.Филипович, О.Яремко та ін.

Досить перспективним для з'ясування психологічних особливостей релігійності є студентство як вікова та суспільна категорія. Як відомо, розвиток релігійної свідомості найбільш активно відбувається саме в